

נחמד למקרא

לעילוי נשמת
האישה הצדקנית
מרת עליזה בת מזל טוב ע"ה
למשפחת מלבא

פנינים מתוך הספר 'נחמד למקרא' העתיד לצאת לאור בעז"ה | פרשת ויחי

"בסדם אל תבא נְפֹשֵׁי בְקֹהֶלֶם אֶל תּוֹזֵד כְּבֹדֵי כִי בְאַפִּים הִרְגוּ אִישׁ וּבְרִצְנָם עֶקְרוּ שׁוֹר" (במד', ו)

"וכלננס עקרו שור. לנו לעקור את יוסף שנקרא שור (מלך הגדול), שנאמר בכור שורו הדל לו (דברים לג, יז). עקרו אשירטי"ר זלע"ז לשון את סוסיהם תעקר" (יהושע יא, ו).

שמעתי להקשות, דמדברי רש"י (כאן) משמע, שלבסוף ידע יעקב אבינו ממכירת יוסף, וע"ז הוכיח את שמעון ולוי, שרצו לעקור את יוסף שנקרא שור. וכ"ה להדיא בתרגום "ירושלמי" (כאן), "וברעותהון זבינו יוסף אחיהון דמתיל לתורא".

וקשה, מהיכן ידע יעקב ענין המכירה, הלא השבטים החרימו וקיללו כל מי שיגלה, ואף שתפו להקב"ה עמהם (רש"י לו, לג), וכן יוסף לא נראה לאביו כל אותו הזמן שהיו במצרים, כדי שלא יצטרך לספר לו אודות המכירה (עי' "דעת זקנים" מח, א).

ונראה, דבאמת לא ידע יעקב ממכירת יוסף, דהמעין ברש"י יראה, שלא הזכיר אלא "רצו לעקור את יוסף שנקרא שור", ולא הזכיר ענין המכירה כלל, והיינו שרצו להורגו, כמו שנאמר (לו, יט-כ) "ויאמרו איש אל אחיו וכו'", ועתה לכו ונהרגו ונשלוהו באחד הברות", וכמש"כ רש"י לעיל מיניה (פסוק ה) "שמעון ולוי אחים, בעצה אחת, על שכם ועל יוסף, ויאמרו איש אל אחיו וגו' ועתה לכו ונהרגו", עיי"ש. ולפ"ז, א"ש טפי לשון - "עקרו שור", דמשמע עקירה ממש והיינו הריגה.

ויש להביא ראיה לזה, דהנה עה"פ (פסוק ה) "כלי חמס מכרתיהם", איתא ב"מדרש הגדול" - "מכרתיהם, זו מכירתם של יוסף וכו', הוי שמעון ולוי מכרו ליוסף, לכך נאמר מכרתיהם". והנה, רש"י (שם) לא הביא "מדרש" זה [כמו שהביא בפסוק ו], אלא פירש "מכרתיהם, לשון כלי זיין" וכו'. משמע דס"ל לרש"י, שיעקב לא ידע מענין המכירה כלל.

וכן מוכח, ממה שהוכיח יעקב אבינו רק את שמעון ולוי, ולא את שאר האחים, והלא כולם היו שותפים בענין המכירה, ואמאי לא הוכיח את כולם, אלא ודאי דמה שהוכיח יעקב את שמעון ולוי, הוא על מה שרצו להורגו, ולא ידע מענין המכירה כדי להוכיחם.

ומה שכתב רש"י לעיל (מב, לו) "אתי שכלתם, מלמד שחשדן שמא הרגוהו או מכרוהו כיוסף" (ב"ר צא, ט). דמשמע, שיעקב ידע מענין המכירה. כבר יישב ה"שפתי חכמים" (שם, אות נ).

עוד יש לומר, דרש"י הוסיף תיבת - "כיוסף", ולא שיעקב אמר כן. וכן ב"בראשית רבה" (שם) [שהוא מקור דברי רש"י], לא מוזכר אלא "מלמד שחשדן אביהם". שו"ר שכ"כ בפירוש "יד מלאכי" - "אור עולם" (שם), דתיבת "כיוסף" רש"י אמרה לפי האמת, לא שיעקב אמר כן. וסיים - "וזה היותר פשוט", עיי"ש.

"ויקרבו ימי ישראל למוות ויקרא לבנו ליוסף ויאמר לו אם נא מוצאתי זון בעיניך עינים נא ירך תזות ירכי ועשית עמדי זוסד ואמות אל נא תקברני במצרים" (מז, כט)

"חסד ולאמת. חסד שעושין עם המתים הוא חסד של אמת, שאינו מנפה לתשלוס גמול" (צ"ר לו, ה).

יש להקשות, דמצינו "חסד ואמת" שאינו עם המתים, שהרי אמר אליעזר ללבן ובתואל (לעיל כד, מט) "ועתה אם ישכם עשים חסד ואמת את אדני" וכו', ואברהם עודנו היה חי. וכן מצינו כששלח יהושע מרגלים ליריחו, הלכו אצל רחב, ולאחר שהצלתם ועשתה עמהם חסד, אמרו לה (יהושע ב, יד) "והיה בתת ה' לנו את הארץ ועשינו עמך חסד ואמת", וכתב ה"מצודת דוד" (שם), "היום אתה עשית עמנו חסד אבל צפית לתשלוס גמול, אבל אנו נעשה עמך חסד של אמת מבלי תקות תשלוס גמול", הרי ששייך "חסד ואמת" אף עם החיים.

ומוכרחים לומר, כמש"כ ה"שפתי חכמים" (כאן, אות ו), דלאו דוקא נקט רש"י חסד שעושין עם המתים, אלא ר"ל כל היבא דאינו מצפה לתשלוס גמול אע"ג שהוא חי, שייך ביה חסד ואמת.

אולם אכתי צ"ב, איך אמר אליעזר ללבן ובתואל הרשעים, שיעשו עם אברהם "חסד ואמת" בלי לצפות לתשלוס גמול, וכי היה ס"ד שייסימו לוותר על קבלת גמול כל שהוא.

וב"מושב זקנים מבעלי התוספות" כתב ליישב, שכיון שאברהם היה זקן, היה חשוב כמת, והוי כחסד שעושין עם המתים.

"ויאמר השבעה לי וישבע לו וישתזו ישראל על ראש המטה" (מז, לא)

"וישתחו ישראל. תעלל צעידונה סגיד ליה" (מגילה טז:).

כתב ה"שפתי חכמים" (אות ל), שיש חודש אחד שהשועל הוא מלך על החיות, ועל אותו חודש אמר תעלל צעידונה סגיד ליה. ולכאורה צ"ב, מדוע הוצרך רש"י לזה, ולא פירש כפשוטו שמשום כבוד מלכות עשה כן, וכמש"כ ה"אבן עזרא" (כאן).

ויש שביארו, דאם משום כבוד מלכות, היה ליעקב להשתחוות כבר בתחילה כשהגיע אליו יוסף, ולא לבסוף כשנפרד ממנו.

עוד יתכן לומר, דהנה מבואר ב"בעל הטורים" לעיל (פסוק כט), שהיה ליעקב אבינו דין מלך - "הוא ובנו מלכו ביחד", עיי"ש. וא"כ אינו מחויב בכבוד מלכות יוסף, לכן הוצרך רש"י להאי טעמא שיש חודש אחד שהשועל הוא מלך על החיות, וצריך להשתחוות לו, והיינו שמלכות יוסף נמשלה למלכות השועל שאינה תמידית, וכאן היה איזה זמן מיוחד או ענין מיוחד שלכן יעקב השתחוה לו, אע"פ שהיה לו דין מלך.

לשכב עם אבותי, ר"ל בארץ ישראל, עכ"ד. ויש להוסיף, דלא רק שיעקב מת בארץ ישראל, אלא מת "עם אבתי" דייקא, והיינו במערת המכפלה, וזהו שנאמר "הנה אנכי מת בקברי".

"ויראו אזוי יוסף כי מת אביהם ויאמרו לו ישטמנו יוסף והשיב ישיב לנו את כל הרעה אשר גמלנו אתו" (ג, טו)

"ויראו אחי יוסף כי מת אביהם. מהו ויראו, הכינו במיתתו אלל יוסף, שהיו רגילים לסעוד על קולחנו של יוסף, והיה מקרבן צביל כבוד לבניו, ומשמת יעקב לא קרבן" (צ"ר ק, ח).

ב"תנחומא" (ויחי אות יז) איתא: "ומה ראו עתה שפחדו, אלא בעת שחזרו מקבורת אביהם, ראו שהלך יוסף לברך על אותו הבור שהשליכוהו אחיו בתוכו, כמו שחייב אדם לברך על מקום שנעשה לו נס, ברוך המקום שעשה לי נס במקום הזה, וכיון שראו כך, אמרו, עכשיו מת אבינו, לו ישטמנו יוסף והשב ישיב לנו את כל הרעה אשר גמלנו אתו".

לכאורה צ"ב, הלא יוסף עשה את מה שמחויב לעשות, לברך על מקום שנעשה לו נס, וכמו שנפסק בשו"ע (או"ח ריח, ד), וא"כ מדוע חששו האחים - "לו ישטמנו יוסף" וכו'.

ושמעתי לומר, דהאחים רק ראו שהלך יוסף אל הבור אך לא שמעו שברך, ולכך חששו. אך ב"חזקוני" (באן) כתב להדיא - "והם שמעו", עיי"ש.

וצריך לומר, דאין חיוב ללכת לאותו מקום שארע לו הנס כדי לברך, אלא שאם נודמן לאותו מקום חייב לברך, וכדמשמע מלשון השו"ע (שם) "הרואה מקום שנעשה לו נס" וכו', ואילו יוסף הלך לאותו הבור כדי לברך, ולא שנודמן לשם, וכלשון ה"תנחומא" (שם) "ראו שהלך" וכו', לכך חששו האחים, שמא יש עדיין בליבו עליהם.

וכן מובא בספר "דרך שיחה" (ח"א, עמ' ריא) בשם הגר"ח קנייבסקי שליט"א, "בחז"ל איתא שעבר יוסף על הבור, משמע שניגש להסתכל בו, ובשביל ברכה סגי גם בראיה מרחוק".

"ויצאו אל יוסף לאמר אביך צוה לפני מותו לאמר" (ג, טז)
"אביך ראה. קינו צדכר מפני השלום, כי לא ראה יעקב כן, קלא נחשד יוסף צעניו" (יצמות סה: צ"ר ק, ח).

צריך ביאור, דכיון דלא צוה יעקב אבינו כן, ואף לא דיבר איתם מענין זה כלל, מהו שנקט רש"י "שינו", הא לכאורה זה לא רק שינוי, אלא דבר שלא נאמר כלל, והוי בכלל שקר, וטפי הו"ל לאשמועינן שמותר אפילו לשקר מפני דרכי שלום.

וכ"ה לשון ה"בראשית רבה" (שם) [שהוא מקור דברי רש"י], "גדול השלום שאף השבטים דברו דברים בדויים, בשביל להטיל שלום בין יוסף לשבטים" וכו'. וכן פסק ה"חפץ חיים" (הלכות רכילות, כלל א, אות ח), "מותר לומר שקר גמור מפני השלום".

ושמעתי מהרב יחיאל בורוכוב שליט"א לבאר, דלשון "שינו בדבר" אין הכוונה ששינו את מה שאמר להם אביהם, אלא שינו מן המציאות שהיתה, שאביהם לא אמר להם מענין זה כלום, והם אמרו ליוסף - "אביך צוה לפני מותו", ובאמת הוי שינוי גמור מהמציאות ובכלל שקר דמותר מפני דרכי שלום.

ויש להביא ראיה לזה, מפירוש הרא"ש (לעיל יח, יג) וז"ל: "שאינו רוצה לומר שינה ממש אלא קיצר", הרי דלשון "שינה" שפיר יכול להתפרש שינוי ממש [ורק דהתם אין זה אלא קיצר], עיי"ש.

עוד יש ליישב [לשיטת התרגום "ירושלמי" (באן) שיעקב ידע מענין המכירה], מהיכן ידע, והלא היה חרם שלא לגלות, דהנה ב"מושב זקנים מבעלי התוספות" (פסוק א) איתא, שבשעת החרם שיתפו את יוסף עמהם, שלא לגלות הדבר, ולכן המתין יוסף עד שבאו כולם, והתירו החרם בהסכמת כולם, שכל דבר שבמנין צריך מנין אחר להתירו (ביצה ה.).

וכן מבואר ב"תנחומא" (וישב ב) וב"דעת זקנים מבעלי התוספות" (לו, לה), שכאשר מצאו את יוסף חי, התירו את החרם. ועי' בשו"ת הריב"ש (סי' קעח) וב"בית יוסף" (יו"ד, סי' רכה, כח), שלא היו צריכים פתח וחרטה, אלא יכלו להתיר בעצמם.

וכע"ז כתב ב"ילקוט מעם לועז" (פסוק ד), שחרם זה אינו צריך התרה, כיון שכל כוונתם היתה למוכרו למצרים, כדי שתתקיים גזירת בין הבתרים, וכיון שבגלל יוסף התחילה עכשיו הגזירה להתקיים, נעקר החרם ממקומו, ואין הכרח להתירו, עיי"ש.

"ויעברו ימי בכיתו וידבר יוסף אל בית פרעה לאמר אם נא מצאתי זון בעיניכם דברו נא באזני פרעה לאמר" (ג, ד)

בפשטות, מה דכתיב "באזני פרעה", הוא כדרך שכתב רש"י לעיל (מד, יח) גבי ויגש אליו יהודה וכו' - "יכנסו דברי באזניך" (ב"ר צג, ו), ואף כאן צוה יוסף - "דברו נא באזני פרעה", דברים הנכנסים אל הלב, כדי שיתן לו רשות ללכת לקבור את אביו בארץ ישראל.

סוף

ונראה עוד לבאר, עפ"מ"כ רש"י להלן (פסוק ו) עה"פ "ויאמר פרעה עלה וקבר את אביך כאשר השביעך", ופרש"י (שם) "כאשר השביעך. ואם לא בשביל השבועה, לא הייתי מניחך, אבל ירא לומר עבור על השבועה, שלא יאמר אם כן אעבור על שבועה שנשבעתי לך, שלא אגלה על לשון הקודש שאני מכיר עודף על שבעים לשון, ואתה אינך מכיר בו, כדאיתא במסכת סוטה" (לו:). וזהו שנאמר לעיל מיניה (פסוק ה) "אבי השביעני לאמר" וכו', שהזכיר לו ענין השבועה.

והנה, את כל הדין ודברים הנ"ל, יש לפרש בשני אופנים. או שבסוף דיבר יוסף בעצמו עם פרעה, וכדמשמע בסוטה (שם), או ששליחי יוסף דיברו עם פרעה ברמזים - "אבי השביעני", והוא השיב להם - "כאשר השביעך", דאל"כ הדבר היה נודע לכל, שפרעה אינו מכיר לשון הקודש.

ולפי הפירוש השני, שהוא פשוטו של מקרא - "דברו נא" וכו', יש לומר, דזהו שנאמר "באזני פרעה", כפשוטו, שרק פרעה ישמע דבר זה - "אבי השביעני" וכו', ויבין הרמז שרומז לו יוסף, בענין השבועה שנשבע לו. וכע"ז כתב ה"אלשיך" (באן), עיי"ש.

"אבי השביעני לאמר הנה אנכי מת בקברי אשר כריתי לי בארץ כנען שמה תקברני ועתה אעלה נא ואקברה את אבי ואשובה" (ג, ה)

יש לדקדק, מהו הלשון "מת בקברי", הרי המיתה היא עוד קודם הקבורה.

וב"אילת השחר" (באן) כתב לבאר, דתיבת "בקברי" לא קאי על "אנכי מת", אלא קאי על ההמשך "אשר כריתי לי" וכו'. אך העיר, שמהטעמים לא משמע כן, עיי"ש.

ויש לבאר, עפ"מ"כ בספר "ילקוט דוד" (עמ' קב) בשם ה"זוהר הקדוש", שיעקב אבינו לא מת עד שבא לארץ ישראל, וזהו שכתוב (מוז, ל) "ושכבתי עם אבתי", ופרש"י (שם) "ואני סופי